

INLEIDING¹

Gewoonlijk wordt de Vlaamse geschiedenis van de middeleeuwen voorgesteld als een strijd tussen Frankrijk en een zich ontlukend graafschap. De Guldensporenslag en de lotgevallen van de onfortuinlijke Joanna van Constantinopel, die zich verzette tegen druk vanwege de Franse koning, zijn thema's van de vaderlandse geschiedenis. Maar het moerassige gebied aan de Noordzee stond tot de late twaalfde eeuw vooral nauw in verbinding met vele regio's in Engeland. Contacten met die streken waren vanzelfsprekend. Op de mentale kaart van middeleeuwse Vlamingen waren Londen, Winchester en Lincoln even nabij als Parijs en Aken. Schepen voeren af en aan en de culturele relaties waren hecht. Men wist wat er zich afspeelde aan de overkant van de plas.

Ook de oostelijke zijde van de Noordzee kwam zo tot Vlaanderen. Na de disrupties die veroorzaakt waren door de invallen van Vikingen herstelden de handelscontacten met Noorwegen zich vanaf het tweede kwart van de twaalfde eeuw. Er ontstond een driehoekshandel tussen Noorse, Engelse (ook Schotse) en Vlaamse havens. Vlaamse emigranten, edellieden en abdijen konden bovendien een netwerk en zelfs bezit uitbouwen langs Noordzeekusten; de inkomsten uit en de handel met Engelse domeinen droegen bij aan hun prestige in Vlaanderen.

Geschiedenis is lang een patriottische discipline geweest. Het kwam er in de negentiende eeuw op aan het roemrijke verleden van de eigen natie te beschrijven. Bijgevolg werd heel wat “vergeten” wat niet bij de eigen tijd paste. Dat in vele streken van middeleeuws Vlaanderen Picardisch Frans werd gesproken is nu vaak niet meer geweten. De Engels-Noorse handelsroute is in de nacht van de tijd verdwenen. De permanente en belangrijke aanwezigheid van Vlamingen in middeleeuws Albion is eveneens ondergesneeuwd. De oriëntatie, in handel, politiek en cultuur, was in middeleeuws Vlaanderen echter steeds naar Engeland gericht.

Dit boek beschrijft de geschiedenis van drie families in Vlaanderen en Engeland tussen circa 1000 en circa 1300. Deze families bevonden zich op verschillende niveaus van de sociale ladder, maar hadden alle met elkaar te maken. De familie “van Gent”, uit Aalst, behoorde tot de klas-

sieke landadel van Vlaanderen en groeide in de loop van de elfde en twaalfde eeuw uit tot het machtigste geslacht van het graafschap. Ze leverden de heren van Aalst en Dendermonde en eveneens de burggraven van Oudenaarde. In de jaren 1100 behoorde het huis-Gent ook tot de voornaamste families in Engeland. De familie de Straten, uit het Brugse, was een adellijke familie die in Vlaanderen vroeg domeinen verwierf en aan handel deed, maar minder belangrijk werd op het ogenblik dat het huis-Gent aan invloed won. Een derde familie, de schippers-, handelaars- en ambtenarenfamilie de Russe (*le Roux, le Rous, le Rus, de Russe*, en ook Russing en De Ru(y)sschere), was allicht afkomstig uit Ponthieu en Sint-Omaars (Saint-Omer). Ze had vertakkingen in Veurne, Ieper, Aalst en Temse. Verwanten van een Ernald le Rus, allicht uit Sint-Omaars, konden vanaf de jaren 1140 belangrijke wereldlijke en geestelijke functies op het Britse eiland bekleden. In de jaren 1180 was een Richard le Rus kamerling (*master chamberlain*) van koning Henry II (ovl. 1189). Ook de andere takken van de familie onderhielden betrekkingen met Engeland.

De aanpak van dit boek kan men omschrijven als microhistorisch. Microgeschiedenis laat toe algemeen gekende gegevens scherper te stellen. Eén of enkele personen worden als uitgangspunt genomen en hun perceptie van gebeurtenissen en ontwikkelingen staat centraal. Vervolgens wordt ruim aandacht besteed aan de sociale en economische situatie van de beschreven figuren en aan de politiek-institutionele en religieuze omstandigheden. Hun acties worden verklaard als onderdeel van de ruime context, maar ook vanuit het begrip en de motieven van de betrokkenen.² Die methode is erg intensief, want ze vereist uiterst detailgericht onderzoek, maar ze biedt vele voordelen. Nauwgezette reconstructies van domeinbezit en familiale verbanden laten toe dieper in de geschiedenis te kijken. De achtergrond waartegen feiten zich voordeden, wordt op die manier rijker, wat meteen een betere beoordeling van de gebeurtenissen zelf toelaat. Bovendien laat een sterk contextgericht onderzoek toe dat personen met vaak voorkomende toenames, zoals *Rufus* (de Russe) of *Blundus* (de Blonde), al dan niet als verwanten worden gekwalificeerd.

Hierna volgt een verhaal over macht en oorlog, en over de scrupules en compromissen die daarmee gepaard gaan. Als een rode draad doorheen de hoofdstukken loopt een conflict tussen twee takken van de familie van Gent. Eén kant van de familie, van de eigenlijke burggraven van Gent, hield vast aan een middeleeuwse logica van titels en kastelen. Een andere, van de heren van Aalst, zocht nadrukkelijk vernieuwing op.

Leden van die laatste groep investeerden in de wolhandel; ze sloten allianties met stedelingen en gebruikten die coalities om zich op te werken. Dat was in de twaalfde eeuw een nieuwe houding die heel wat nadelige gevolgen had. In de jaren 1100 stonden zowel in Engeland als in Vlaanderen edellieden elkaar naar het leven. Oude familieverbanden waren vaak van geen tel meer; een toenemende sociale mobiliteit en winsten uit de handel leverden kruit aan spanningen. De heren van Aalst gingen erg ver in hun ambities. Zo boden ze steun aan een usurpator, Robert de Fries, die ten oorlog trok tegen zijn jonge neef, de rechtmatige graaf van Vlaanderen. Ze poogden daarnaast de graventitel van Guînes in handen te krijgen en aarzelden niet om het daarbij tegen hun verwanten, de Gentse burggraven, op te nemen. In 1145 werd Iwein van Aalst vermoord als een gevolg van de vijandigheden. De tweespalt bleef lange tijd duren; ze sluimerde op de achtergrond van alle grote binnenlandse conflicten die Vlaanderen in de twaalfde eeuw teisterden.

Een nieuw maatschappijmodel sloeg barsten in traditionele relaties. Ingrijpende optredens waren meedogenloos, maar door het opportunistische streven naar macht niet altijd logisch. In juli 1128 vocht de graaf van Leuven bijvoorbeeld met Willem Clito voor de poorten van Aalst, terwijl hij enkele maanden voordien aan de zijde van zijn schoonzoon, de Engelse koning Henry I (ovl. 1135), tegen diezelfde Willem Clito oorlog had gevoerd. Een ander voorbeeld: Willem van Ieper werd rond 1133 uit Vlaanderen verbannen, onder andere op aangeven van Iwein van Aalst, maar in Engeland kreeg Willem veel invloed en moest hij samenwerken met Robert van Gent, kanselier van de Engelse koning en een achterneef van Iwein. Het wisselen van allianties maakte slachtoffers. De familie Russing en Ruskere verloor het meeste van haar grondbezit in Temse, mede als gevolg van de disputen tussen de Gentse burggraven en hun Aalstse verwanten.

Daarnaast biedt dit boek stof om het traditionele onderscheid tussen de activiteiten van handelaars, edellieden (ridders), klerken en geestelijken – dat de voorbije decennia al sterk werd genuanceerd – verder te laten vervagen. In de Engelse historiografie wordt nog vaak de oude tegenstelling tussen kooplieden en een feodale topklasse naar voren geschoven. Die visie is ingebed in voorbijgestreefde theorieën over de feodaliteit. Het microhistorisch onderzoek van de vermelde families biedt nauwelijks steun aan die benadering. Verrassender is het verband tussen *ministeriales*, die taken van klerk en rentmeester uitoefenden, en handelaars. Van een scherpe scheidslijn tussen beide groepen was in vele gevallen evenmin sprake.

In het eerste hoofdstuk wordt een overzicht geboden van de familie-verhoudingen tussen de heren van Aalst en belangrijke Artesische families. De heren van Aalst bouwden grondbezit op langs de Leie, aan de Artesische kust en rond Sint-Omaars. Ze hadden een sterke band met de abdij van Sint-Bertijns. Door hun connecties met de heren van Boulogne (Boulogne-sur-Mer) konden ze al in de jaren 1050 in Engeland aanwezig zijn en in 1066 een rol bij de verovering van Engeland hebben. Het vierde hoofdstuk toont aan dat in Engeland in de jaren 1080 en 1090 onder Engelse edellieden een echte competitie om domeinen gaande was. Een familie le Rus was aanvankelijk deel van het Vlaams-Artesische netwerk in Essex, Suffolk en Lincolnshire. De relaties tot het huis-Aalst speelden mee in de jaren 1070 en 1080, maar nadien steeds minder. Rond 1141 moest Ernald le Rus zijn goede verstandhouding met Aubrey de Vere (ovl. 1194), die in het dispuut over het graafschap van Guînes tegenover koning Stephen stond, bekopen met een reductie in het leenbezit van enkele belangrijke domeinen. Sindsdien verbonden de heren le Rus zich vooral met het netwerk rond de familie de Hastings en de *earls* van Salisbury.

In het tweede en derde hoofdstuk staat de invloed van de heren van Aalst in Temse centraal. Na een kort beheer door de heren de Straten kwam Temse vanaf het midden van de elfde eeuw nagenoeg volledig in handen van de Sint-Pietersabdij. Vanaf de jaren 1130 had de opvolgingsstrijd in Guînes ook in Temse gevolgen. De meierfamilie Russing, die in het begin van de twaalfde eeuw met de heren van Aalst was meegekomen, verloor haar domeinen in een context van druk vanwege de voogd van Temse en heer van Bornem, Steppo van Viggenzele. Deze Steppo, die met een lid van de burggravenfamilie huwde, was op een zijspoor geplaatst, mede door toedoen van de heren van Aalst; zijn streven naar macht in Temse versterkte uiteindelijk vooral de positie van de Sint-Pietersabdij daar. Het was eveneens ironisch dat kort nadat de meierfamilie haar goederen verloor, omwille van de ruzies tussen de vermelde heren, de plooiën tussen hen grotendeels werden gladgestreken. In 1166 viel het Land van Waas toe aan de graaf, nadat Diederik van Aalst kinderloos was gestorven. Er werd geen nieuwe heer aangesteld en de Gentse burggraven vulden snel de leemte gelaten door het verdwijnen van hun Aalstse verwanten. Het vijfde hoofdstuk verhaalt over de coalities die na 1166 in het Waasland werden gesmeed en over het lot van de nakomelingen van de meiers van Temse. In het zesde hoofdstuk komen de banden tussen de families le Roux uit Ponthieu en Sint-Omaars, de familie de Russe uit Veurne en Ieper, de familie le Rus uit Oost-Engeland en de families Russing en De Ruyschere uit Oost-Vlaanderen aan bod.

Dit boek heeft een heel traject doorlopen. Het startte als een klassieke familiegeschiedenis maar veranderde in de loop van de jaren van kleur en toon. In de jaren 1990 vertelde mijn grootvader me uitgebreid over de familie; hij kende zijn stamboom tot het jaar 1800 uit het hoofd, maar voor de tijd voordien waren er enkel verhalen. In de familie circuleerden geruchten over een herkomst uit Sint-Niklaas en over schippers. Het heeft lang geduurd voor ik deze familieverhalen met historische gegevens durfde te confronteren. Verwantschap tussen Mechelse schippers De Ruyscher (mijn rechtstreekse voorouders) en schippers De Ruyscher die in de late middeleeuwen en in de zestiende eeuw in het Waasland leefden, was lang onzeker. In de loop van 2010 echter bleek dat een schipper Jan De Ruyscher in het begin van de veertiende eeuw uit Tielrode naar Mechelen verhuisde. De jaren nadien onderzocht ik de middeleeuwse geschiedenis van Temse, waar in 1166 een Reingot Ruskere leefde. Zo kwam ik de familie de Russe op het spoor, die me naar Aalst, Ieper en Veurne leidde. In het voorjaar van 2019 kon de Engelse familie le Rus met de heren van Aalst en de de Russe's in Vlaanderen worden verbonden. Allicht via Ponthieu en Sint-Omaars belandden de de Russe's in Temse. Gaandeweg werd duidelijk dat niet alleen de schippersfamilie De Ruyscher, of de familie de Russe waar ze uit voortkwam, maar ook de families van Gent en de Straten zodanig verstrikt waren met dat verhaal dat een nadruk op één familie geen zin zou hebben. Bovendien werd het boek, omwille van de verbanden met die voorname families, steeds meer een geschiedenis van Vlaanderen, die – naar ik meen – heel wat nieuws bevat.

De contextuele aanpak bleek erg vruchtbaar, maar zeer tijdrovend. Gebrekkige historiografie dwong meermaals tot eigen onderzoek. Vooral de geschiedenis van Temse, Elversele, Tielrode en Suffolk moest grondig worden geanalyseerd. De bestaande literatuur over middeleeuws Vlaanderen is bovendien omvangrijk. De vele en ook de meest recente wetenschappelijke inzichten over de waarde van de oudste bronnen moesten verder worden geconfronteerd met heemkundige en genealogische publicaties. Dat alles leverde interessante resultaten op: de verbanden tussen Artesië (Artois), de kuststreek van Vlaanderen, Ieper, Oudenaarde, Aalst en het Land van Waas werden grondig onderzocht en er werden ook relaties ontdekt die niet eerder werden gevonden. De nauwe connecties tussen Temse en de Sint-Baafsabdij waren tot nu onbekend, net zoals de verhouding tussen de familie de Straten en het Brugse Vrije (d.i. de kasselrij van Brugge) enerzijds en het Waasland anderzijds. Maar ook de geschiedenis van de heren van Aalst, in het bijzonder wat hun invloed in Artesië betreft, krijgt door het hierna

uiteengezette onderzoek een nieuwe wending. Omdat voor Temse de resultaten grondig verschillen van de traditionele inzichten, werd de bronnenanalyse in een bijlage uitgewerkt.

De resultaten zijn zo volledig mogelijk, maar zeker niet definitief. Zo is het geenszins zeker dat alle relevante oorkonden werden gevonden.³ Verder worden steeds nieuwe archieven geïnventariseerd, zodat in de toekomst zeker nog bronnen zullen opduiken.

Dit werk groeide niet alleen door eigen onderzoek maar ook door de contacten met anderen. Ik wens in het bijzonder Brecht Dewilde (KU Leuven), Marc De Wree (Destelbergen), Jean-François Nieuw (Universiteit van Namen), Dorothea Rowse (Melbourne), Jean-Marie van den Eeckhout (Sint-Niklaas) en Johan Ostyn (Mortsel) te danken voor hun gegevens, raad en inlichtingen. Pieter Borghart (SKRIBIS) begeleidde het traject dat tot de publicatie van dit boek leidde. Dirk Dewitte (Driedee Plus) verzorgde de redactie van de kaarten. Hen wens ik eveneens te bedanken voor het professionele werk.

Dave De ruysscher
1 oktober 2020